

Местата за лишаване от свобода – условие за превъзпитание или лична деградация

Павлин Петров

Abstract: Incarceration sites-conditions of re-education or personal degradation: *In places of deprivation of liberty is carried out re-education of persons who have the punishment of "imprisonment". The need for human conditions of existence at the prisons of the Ministry of Justice are regulated in different European legal documents and monitoring by different authorities. This scientific article provides a brief analysis of the penitentiary system in the Republic of Bulgaria, defining the main areas in which you have to take corrective action at the national level to improve the conditions for the re-socialization of persons in penitentiary establishments.*

Key words: *prisons, prisoners, places of imprisonment, penitentiary system, penitentiary establishments, places of detention, human rights*

През последните години се наблюдават значителни промени в пенитенциарните заведения обусловени от естествения процес на хуманизирание на местата на лишаване от свобода и тенденция към адаптация на подходите за социално-педагогическа работа с лицата лишени от свобода в условията на определен наказателно-правен режим, който детерминира определената модалност на определен тип поведение.

Затвора като институция на Министерството на правосъдието се определя като – от една страна, като средство за отнемане на възможността на осъдения да извърши друго престъпление, и от друга – като гарант на правата на лишените от свобода.

Основната цел на тази научна статия е да се представи в каква степен е постигнат баланс между гарантираната сигурността на обществото, определена от целите на наказанието и максимално спазване на човешките правата на осъдените и на условията за тяхната социална реинтеграция.

Съобразно периодичният мониторинг от Европейски комитет за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унижително отношение или наказание (КПИ) [5] бяха характерни следните специфични характеристики :

- .....че мъже, жени и непълнолетни лица, задържани от полицията продължават да са изложени на значителен риск от малтретиране, както при задържането, така и по време на последващия разпит.
- .....достъпът до адвокат през първите 24 часа от полицейския арест остава изключение, а служебните адвокати не изпълняват функциите си като предпазна мярка срещу малтретирането на задържаните. Също така, на арестуваните лица рядко се предоставя възможност да уведомят за задържането си лице по техен избор. Освен това те не са систематично информирани за правата си в самото начало на тяхното задържане.
- Медицинските прегледи преди приемането на задържаните лица в следствените арести са изключително повърхностни (състоящи се само от интервю, без пълен медицински преглед) и се извършват в присъствието на полицейски служител, като обикновено задържаните са с белезници.
- Съгласно констатациите от посещенията на КПИ през 2012 и 2014 г. насилието между затворници продължава да се шири в затворите в София и в Бургас. Делегацията отново стана свидетел на подобни епизоди по време на посещенията си през 2015 г. Във Варненския затвор също бяха сигнализирани чести случаи на насилие между затворници.

- *Пренаселеността остава крайно проблематичен въпрос в българската система на затворите. Например, в Бургаския затвора преобладаващата част от лишените от свобода разполагат с по-малко от 2 кв.м. пространство в общите спални помещения, с изключение на отделението за обвиняеми и подсъдими. Положението в Софийския затвор също не се е променило, като повечето от лишените от свобода разполагат с малко повече от 2 кв.м. пространство на човек.*
- *Пренаселеността остава крайно проблематичен въпрос в българската система на затворите. Например, в Бургаския затвора преобладаващата част от лишените от свобода разполагат с по-малко от 2 кв.м. пространство в общите спални помещения, с изключение на отделението за обвиняеми и подсъдими. Положението в Софийския затвор също не се е променило, като повечето от лишените от свобода разполагат с малко повече от 2 кв.м. пространство на човек.*
- *По-голямата част от лишените от свобода (включително почти всички обвиняеми и подсъдими) в трите затвора посетени през 2015 г. продължават да нямат достъп до организирани дейности и прекарват до 23 часа в денонощие затворени в килиите без занимания.*
- *По отношение на здравните грижи, достъпността и качеството на медицинските услуги във всички посетени затвори, както и в следствения арест в София, са също толкова лоши както е било отчитано и в миналото, а качеството на медицинската документация дори се е влошило. Освен това, в затворите първоначалният медицински преглед почти никога не е провеждан през първите 24 часа след постъпването на лишените от свобода, както се препоръчва от Комитета. Такъв преглед е от основно значение, особено за превенцията на заразни болести и самоубийства, както и за своевременното регистриране на наранявания.*

В статията „Правно положение на лишените от свобода и проблемите при изтърпяване на наказанието лишаване от свобода“ в сп. „Адвокатски преглед 11/2011“ [1] е направен цялостен анализ на местата за лишаване от свобода и до колко са спазени правата на лишените от свобода. В статията са диференцирани следните права на лишените от свобода:

1. *Информация и правна помощ - Липсата на уредба за безплатна правна помощ поставя лишените от свобода в неравностойно положение;*
2. *Труд и почивка - В Наказателния кодекс чл .41 регламентира полагането на труд като средство за превъзпитание. Въпреки, че съществува ясна регламентираност на труда в затворите той не се счита за трудов стаж и не дава възможност за компенсация при трудова злополука. Парadoxално е, че лишените от свобода не са включени в системата за обществено осигуряване. За съжаление администрацията на затворите нямат задължението да осигуряват спазването на това права, а и не съществува механизъм за защитата на лишените от свобода при неговата реализация.*
3. *Медицинско обслужване – Законът предвижда за всички лишени от свобода да се внасят здравни осигуровки. Само в два затвора /София и Ловеч/има специализирани болници , а в останалите има по един лекар и една медицинска сестра. Поради обективни фактори като ниско заплащане и липса на кариерно израстване съществува недостиг на медицински специалисти.Един от основните проблеми, е че няма адекватност на грижите , за лица, които за психично болни, които се*

намират заедно с лицата, които са здрави. Това създава предпоставка за системно нарушаване на вътрешния ред.

4. *Молби и жалби, свиждане, кореспонденция и други форми на контакт с външния свят.* Правото на молби и жалби се осъществява, чрез лично им подава пред началник на затвора. Това право регламентира на всеки свиждане не по – малко 2 пъти месечно по 40 минути в специално за целта помещение в присъствието на административен служител. Като поощрение за положителна промяна то може да бъде и продължено до 4 часа. Контактите с външния свят е уреден, съобразно с чл. 24 от Европейските правила за затворите.
5. *Образование, обучение и квалификация* – С особен приоритет за лицата, които имат нужда да развият уменията за четене и писане без основно образование или професионално образование. Съгласно статистическите данни неграмотните сред лишените от свобода са около 35 %. Липсата на курсове за професионална квалификация в част от местата за лишаване от свобода, неграмотността и липсата на мотивация за учене са фактори, които възпрепятстват тяхната реинтеграция в обществото.
6. *Гаранции* – Право на съдебен контрол подлежат заповедите за налагане на дисциплинарно наказание „изолиране в наказателна килия“, заповедите за изолиране в единична килия в срок от 2 месеца без право на участие в колективни мероприятия, заповедите за изземване и отнемане на предмети и пари, чието държане не е позволено, заповедите за реализиране на имуществова отговорност.

Като специфична група в затворите е уязвимата група на лицата употребяващи психоактивни вещества. По официални данни през последните години броят на лишените от свобода, зависими от наркотични вещества, варира между 10 % и 15 % от общия брой на затворниците в страната.

Националното представително изследване „Употреба на наркотици сред лишените от свобода в България: общо състояние и тенденции“, проведено през 2006 г. сред доказа, че повече от една трета от лишените от свобода са употребявали наркотици поне веднъж преди и/или след постъпването си в затвора, 14,6 % са употребявали наркотици през последната една година, а 9,4 % – през последния месец. Сравнително висок е и дялът на редовно употребяващите наркотици – 4,1 %. Правят впечатление още сравнително равномерното разпределение на различните видове наркотични вещества, както и високият процент на употребяващите хероин (23,4 %). [2]

Официалната статистика до голяма степен съвпада с резултатите от различни социологически изследвания по темата за наркотичната зависимост в местата за лишаване от свобода. По данни за 2008 г., цитирани от Европейския център за мониторинг на наркотиците и наркоманиите (ЕЦМНН), 15 % от лишените от свобода са употребявали наркотично вещество поне веднъж, преди да постъпят в затвора, а 11 % са направили това през последната година. Най-често употребяваният наркотик е хероинът, следван от канабиса и амфетамините.[2]

Наказателната система в България не установява никакви алтернативи на лишаването от свобода за затворниците, страдащи от зависимости, например лечение в специализирана институция извън затвора. Има възможност такива лица да бъдат лекувани в психиатричните отделения към местата за лишаване от свобода. По този начин обаче разграничението между наркозависими и психично болни лица остава практически неясно. Като част от социалната дейност в българските затвори се изпълняват два вида рехабилитационни програми за наркозависими - краткосрочна и средносрочна. По време на тези програми социалните работници и психолозите запознават зависимите с вредите от наркотиците и с отделни техники за преодоляване на зависимостта им. През 2013 г.

са проведени 7 краткосрочни програми (20 сесии в рамките на 4 седмици), обхванали 82 лишени от свобода (Отчет за степента на изпълнение на утвърдените политики и програми на Министерство на правосъдието за периода от 01.01.2013 г. до 31.12.2013 г.). [3]

През 2015 г. Центъра изследване на демокрацията представи своето научно изследване „Индекс за мониторинг на условията в затворите [4]. Методология и пилотни резултати“, което обхваща следните сфери на живот в местата за лишаване от свобода:

- Жилищни условия;
- Социално–възпитателна работа, свободно време, контакт с външния свят;
- Сигурност и безопасност;
- Работа
- Медицинско обслужване

Индексът за мониторинг на условията в затворите е предназначен за оценка на условията в затворите посредством комплекс от индикатори, обхващащи посочените по-горе области. Всеки от индикаторите включва комплекс от подиндикатори за оценка на конкретни компоненти на затворническата среда.

Индексът за мониторинг на условията в затворите е приложен пилотно в девет затвора: шест в България (затворите в Бобов дол, Бургас, Плевен, Пловдив и Стара Загора, и поправителния дом за непълнолетни младежи в град Бойчиновци), един в Германия (затвора Верл в провинция Северен Рейн-Вестфалия), един в Каталуня, Испания (затвор Ледонерс) и един в Литва (поправителен дом Мариамполе).

При анализа на всеки един от слените индикатори от изследователския екип са направени следните констатации [4]:

- *Получените от повечето затвори оценки за индикатора „жилищни условия“ са сходни и варират между 3,7 и 4,9. Тези резултати нареждат всички изследвани институции в долната част от зоната „проблематично“ на скалата (между 3 и 7), като някои от затворите са обезпокоително близко до зоната „тревожно“ (под 3). Основните фактори, водещи до тези резултати, са малкото жилищно пространство, нерешеният проблем с пренаселеността и големият брой осъдени, настанени в една килия. Двете пенитенциарни заведения, получили оценка в зоната „приемливо“ на скалата, са затворът Ледонерс в Каталуня (Испания) и поправителният дом за непълнолетни младежи в Бойчиновци, където ниските нива на населеност и относително добрите материални условия допринасят за положителната им оценка;*
- *С получените оценки между 3,7 и 5,5 за индикатора „социално-възпитателна работа, свободно време и достъп до външния свят“ повечето затвори се нареждат в зоната „проблематично“ на скалата. Основните фактори, водещи до тези резултати, са сериозният недостиг на социални работници, недостатъчният капацитет за предлагане на образование и относително ограничените контакти с външния свят, И тук поправителният дом за непълнолетни младежи в Бойчиновци получава много по-висока оценка - 7,3, която се дължи, освен на ниската населеност, на по-облекчената среда, обусловена от възрастта на лишените от свобода;*
- *„Сигурност и безопасност“ е индикаторът, за който всички затвори получават най-високите си оценки. С малки изключения всички изследвани затвори са оценени в диапазона между 7,2 и 8,3, което ги нарежда по средата на зоната „приемливо“ по скалата (между 7 и 10), Дори затворът, чиято оценка не е „приемливо“, получава резултат 6,9. Тези резултати се дължат на достатъчно надзорно-охранителен състав и на малкия брой регистрирани инциденти. Единственото слабо звено в тази*

област е недостатъчното наличие на техника и оборудване като камери за видеонаблюдение и системи за пожарна сигнализация;

- *Всички затвори отбелязват най-лошите си резултати за индикатора „Ра-бота“.Получените оценки са в зоната „тревожно“ на скалата (под 3), Конкретните оценки варират от 1,8 до 2,7. Тези резултати ясно показват огромните проблеми, свързани с осигуряването на трудова заетост в затвора, недостатъчна трудова заетост и капацитет за професионално обучение. Ниското възнаграждение и неравенство на социално-осигурителните права са само някои от факторите, водещи до критичното положение;*
- *С изключение на два затвора, които получават оценки „приемливо“ от 7,5 и 8,2 за индикатора „медицинско обслужване“, останалите получават оценки „проблематично“ в диапазона между 5 и 6,6. Обнадеждаващ е фактът, че въпреки проблемите, дължащи се най-вече на недостиг на персонал и недостатъчен капацитет, повечето от затворите са близо до зоната „приемливо“ по скалата, което означава, че с умерено увеличаване на ресурсите могат да се постигнат положителни резултати.*

Детерминирайки основните условия за превъзпитание и корекционна работа в местата за лишаване от свобода бяха обосновани, чрез научни изследвания и анализи конкретните проблемни области, които да бъдат подобрени с цел достигането на съвременен модел за европейски затвор, чрез който да се преодолеят недостатъците в съществуващите европейски пенитенциарни институции. Като основни черти на модела за европейски затвор могат да се обособят следните:

- възможността за настаняване в индивидуална килия;
- гарантиране и подобряване на добри материални условия;
- значимост на дейностите за преодоляване на десоциализацията;
- отказ от строг тъмничен затвор/изолация като начин на задържане;
- стриктно спазване на правото на лишението от свобода на здравеопазване;
- защита на техния семеен живот и лични отношения
- активно сътрудничество с неправителствените организации;
- разработване и прилагане на програми за ресоциализация на различни уязвими групи.
- Прилагането на ефективни програми за превъзпитание, чрез психо – и трудотерапия

ЛИТЕРАТУРА

[1] Йорданова, М, Марков, Д. Правно положение на лишението от свобода в България и проблеми при изтърпяване на наказанието лишаване от свобода. Адвокатски преглед С., 2011/11/19 – 34

[2] Йорданова, М, Марков, Д. Пенитенциарната политика и система в Република България, Център за изследване на демокрацията, С. 2011

[3] Куеяр, А, Тортоса, М., Дрекман, К, Марков, Д. Дойчинова, М, Уязвими групи лишени от свобода. Наръчник, Център за изследване на демокрацията, С. 2015

[4]. Марков, Д. Дойчинова, М. Индекс за мониторинг на условията на затворите. Методология и пилотни резултати. Център за изследване на демокрацията, С. 2015

[5]. Европейски комитет за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унижително отнасяне или наказание (КПИ), Публично изявление относно България /неофициален превод /, Страсбург, 26. 03. 2015 г.

За контакти:

Докторант Павлин Петров, Катедра „Педагогика, психология и история“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, тел.: 0878119974, e-mail: rvppetrov@uni-ruse.bg